

Benjamin Stephan:

A szénben rejlő erő

Neo-gramsziánus magyarázat az EU
kibocsátáskereskedelmi rendszerének elfogadására

**Globális átalakulások az alacsony szén-dioxid-kibocsátású
társadalom felé**

Working Paper

SeriesNo4, 2011. január

Universität Hamburg

DER FORSCHUNG | DER LEHRE | DER BILDUNG

KlimaCampus

Globális átalakulások egy alacsony szén-dioxid-kibocsátású társadalom felé munkadokumentum-sorozat

Szerkesztette Prof. Dr. Anita Engels

Hamburgi Egyetem/KlimaCampus
Allende Platz 1
20146 Hamburg
Németország

ISSN: 1869-5485

A hamburgi egyetem KlimaCampusán társadalomtudósok, médiatudósok és közgazdászok, meteorológusok, oceanográfusok és ökológusok dolgoznak együtt az éghajlatváltozással kapcsolatos kérdések széles skáláján.

Ez a munkadokumentum-sorozat a társadalomtudományok területén folyamatban lévő kutatási projektek eredményeinek terjesztésére szolgál, amelyek a társadalom, a politika és a gazdaság átalakulására összpontosítanak a globális éghajlatváltozás jelentette kihívásoknak való megfelelés érdekében.

Dipl. Pol. Benjamin Stephan a KlimaCampus és a Hamburgi Egyetem Globalizációs és Kormányzási Központjának munkatársa. Kutatásai a szén-dioxid-piacokkal és az erdőirtással foglalkoznak az éghajlatváltozás összefüggésében. A következő címen érhető el: benjamin.stephan@uni-hamburg.de

Kérjük, idézze a következőket:

Stephan, Benjamin. 2011: A szénben rejlő hatalom. A Neo-Gramscian magyarázat az EU kibocsátás-kereskedelmi rendszerének bevezetésére: Engels, Anita (szerk.), Global Transformations towards a Low Carbon Society, 4 (Working Paper Series), Hamburg: Hamburgi Egyetem/KlimaCampus.

Borítóképek: Greenpeace, IISD, Siegfried Baier és a flickr felhasználók [davipt](#), [david.nikonvscanon](#), [leoffreitas](#), [occupantproductions](#), [phault](#).

A Global Transformations Towards a Low Carbon Society (Globális átalakulások az alacsony szén-dioxid-kibocsátású társadalom felé) egy Open-Access-kiadvány. Ingyenesen olvasható és letölthető a www.klimacampus.de oldalon. A Creative-Commons-Licence Attribution-Noncommercial-No Derivative Works 3.0

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/> licenc alatt áll. A dokumentum szabadon hozzáférhetővé tehető, sokszorosítható vagy terjeszthető, amennyiben a szerzőre, valamint a sorozat címére és a szerkesztőre való hivatkozás helyesen történik, a dokumentum rövidítés nélkül marad, és nem kerül hasznoszerzés céljából terjesztésre.

Absztrakt

Az EU volt az első jelentős szereplő, amely bevezette a hazai CO₂ kibocsátáskereskedelmi rendszert. Ez meglepő, mivel a Kiotói Jegyzőkönyv elfogadása előtt az EU volt a kibocsátáskereskedelem egyik leghatározottabb ellenzője. Ez a tanulmány neo-gramsciánus megközelítéssel magyarázza meg, hogy az EU miért fogadta el a kibocsátás-kereskedelmet, és hogyan vált a kibocsátás-kereskedelem a kibocsátás csökkentés domináns politikájává. Egy ilyen keretrendszer a meglévő tanulmányoknál nagyobb betekintést nyújt az esetben, mivel lehetővé teszi, hogy mind a diszkurzív elemeket, mind az egyes szereplőket és azok strukturális korlátait figyelembe vegyük. A tanulmány azt állítja, hogy az USA-ból kiinduló hegemon blokk állt össze a kibocsátáskereskedelem mellett. A kibocsátás-kereskedelmet népszerűsítő blokk az EU-ra is kiterjedt. Ott az EU ETS bevezetése egy passzív forradalom volt, amelyet a környezetvédelmi nem kormányzati szervezetek kooptálása biztosított. Ezt a fejleményt egy sajátos strukturális kontextus - a cselekvés történelmi kerete - háttérben kell vizsgálni, amely a kibocsátás-kereskedelmet az üvegházhatású gázok mérsékléséről szóló vitában az ésszerűnek tűnő kérdések középpontjába helyezte. Az ebben a dokumentumban bemutatott neo-gramsciánus megközelítés jobban megérteti velünk, hogy bizonyos politikai intézkedéseket hogyan és miért lehet végrehajtani, míg mások heves ellenállásba ütköznek és kudarcot vallanak. Ez egy kulcsfontosságú jellemző, ha valakit érdekel, hogy miként érhetjük el az alacsony szén-dioxid-kibocsátású társadalom felé vezető átalakulást.

Bevezetés

A kibocsátáskereskedelmi rendszerekből és kompenzációs rendszerekből álló szén-dioxid-piac egy gyorsan növekvő

növekvő ágazat a globális. A piac volumene, amely jelenleg 143 milliárd USD (Világbank, 2010: 1), a következő évtizedben várhatóan drasztikusan növekedni fog (Erlich, 2010; Point Carbon, 2008). Az EU kibocsátáskereskedelmi rendszere (EU ETS) a piac gerincét képezi, a kereskedett kibocsátási egységek és származtatott termékek volumene meghaladja a 118 milliárd USD-t (Világbank, 2010: 2).

Az a tény, hogy ma az EU a nemzetközi szintér legfontosabb szereplője, amely kötelező kibocsátáskereskedelmi rendszert alkalmaz, két okból is meglepő: először is, az EU kibocsátáskereskedelmi rendszere jelentősen eltér az EU által korábban alkalmazott szakpolitikai lehetőségektől. Az EU - különösen a környezetvédelmi politikájában - a parancsuralmi és ellenőrzési megoldások alkalmazásáról volt ismert. Az EU ETS bevezetéséig az olyan piacteremtő politikai eszközök, mint a kibocsátáskereskedelmi rendszer, nem játszottak szerepet. A Kiotói Jegyzőkönyv 1997. decemberi aláírása előtt az EU még a kibocsátáskereskedelemmel szemben is rendkívül kritikusan nyilatkozott, "nem volt túl lelkes" (Christiansen és Wettstad, 2003: 5), és a nemzetközi tárgyalások során ellenezte azt. Csak amikor világossá vált, hogy az USA, az akkori legnagyobb üvegházhatásúgáz-kibocsátó, nem fog beleegyezni semmilyen kötelező csökkentési célokat tartalmazó szerződésbe, ha az nem tartalmaz kibocsátás-kereskedelmet és más rugalmas mechanizmusokat, az EU elfogadta a kibocsátás-kereskedelmet a Kiotói Jegyzőkönyv részeként. Annak ellenére, hogy az USA (a kibocsátáskereskedelem eredeti koncepciójának fő mozgatórugója) kilépett a Kiotói Jegyzőkönyvből, az EU továbbra is támogatta a kibocsátáskereskedelmet. Sőt, a kérdésben előfutárrá vált.

E cikk célja annak feltárása, hogy az EU miért vált a kibocsátáskereskedelem szkeptikusából és ellenzőjéből a politikai eszköz legnagyobb támogatójává. Mivel magyarázható ez a jelentős álláspontváltás?

Számos tanulmány foglalkozik az EU ETS bevezetésének elemzésével. Egyesek a kibocsátáskereskedelem európai fejlődését és bevezetését a politikai tanulás (Damro és Mendez, 2003; Braun, 2009) vagy a politikai innováció példaként próbálják magyarázni (Voß, 2007). Skjærseth és Wettstadt (2009; 2008), akik igen gazdag és részletes elemzést végeztek, több okból eredő magyarázatot adtak, azt állítva, hogy az EU ETS elfogadása a következőkkel magyarázható: a Kiotói Jegyzőkönyvről folytatott tárgyalások által ösztönzött diffúziós és tanulási folyamat; más intézkedések, például a szén-dioxid-adók uniós szintű elfogadásának kudarca; valamint a nemzetközi éghajlat-politikai rendszerben való vezető szerepvállalás iránti késztetés, hogy az USA kilépése után megmentsék a Kiotói Jegyzőkönyvet.¹ Bár a tanulási és innovációs keretezés hihető magyarázatot ad, kritikával kell illetni, mivel hallgatólagosan feltételezi, hogy a kibocsátáskereskedelem jobb, mint bármely más, az üvegházhatású gázok csökkentésének szervezésére rendelkezésre álló politika. Így ezek a megközelítések nem problematizálják azt a hatalmi struktúrát, amely ennek a konkrét politikának a végrehajtásához vezetett. Nem veszik figyelembe sem az anyagi, sem a diszkurzív strukturális kontextust. Ezek a cikkek többnyire figyelmen kívül hagyják a szereplők konstellációját is, az egyes érintett szereplők sajátos érdekeivel együtt.

E hiányosságok pótlására ez a cikk neogramsziánus politikai gazdaságtani megközelítést alkalmaz az eset elemzésére. Ez a megközelítés nemcsak a hatalmi viszonyokat és a hatalmi harcokat problematizálja, hanem az állam olyan értelmezésén is alapul, amely lehetővé teszi számunkra a szereplők konceptualizálását.

1 Ez utóbbi Hovi et al. is kifejtette (Hovi et al., 2003: 18-20).

állami és nem állami szereplőkből álló konstellációk. A neo-gramscziánus megközelítéseket hosszú időn keresztül használták olyan makroszintű kérdések kezelésére, mint például Nagy-Britannia vagy az USA nemzetközi dominanciája a különböző történelmi időszakokban. Csak a közelmúltban adaptálták a szerzők a politikai elemzéshez: Levy és társai a neo-gramscziánus megközelítést a szervezeti és vállalati stratégiák konceptualizálására használják (Levy és Newell, 2005; Levy és Egan, 2003; Levy és Newell, 2002). Megközelítésük hasznos az egyes szakpolitikai területek kialakulásának átgondolásához. Ez a tanulmány elsősorban Bieling és Steinhilber munkájára támaszkodik, akik egy módosított neo-gramscziánus megközelítést használtak az európai integrációs folyamat során egyes politikai projektek értékelésére (Bieling, 2005; Bieling és Steinhilber, 2002). A neo-gramscziánus elmélet ezen irányzata alapján az esetnek egy alternatív olvasatát adjuk meg: Az USA-ból kiinduló hegemon blokk a kibocsátás-kereskedelelem mellett állt össze. A kibocsátás-kereskedelmet politikai projektként népszerűsítve a blokk az EU-ban is sikeresen szorgalmazta annak bevezetését. Ezt a fejleményt egy sajátos strukturális kontextus - a történelmi cselekvési keret - háttérében kell vizsgálni, amely a kibocsátás-kereskedelmet az üvegházhatású gázok mérsékléséről szóló vitában az ésszerűnek tűnő kérdések középpontjába helyezte. Az ebben a tanulmányban bemutatott neo-gramscziánus megközelítés segítségével jobban megérthetjük, hogyan és miért valósulhatnak meg bizonyos politikai intézkedések (pl. a kibocsátás-kereskedelelem az EU-n belül), míg mások heves ellenállásba ütköznek és kudarcot vallanak (pl. az EU Bizottság által az 1990-es években tett szénadó-javaslatok). Ez döntő fontosságú, ha azt szeretnénk megtudni, hogyan lehet az alacsony szén-dioxid-kibocsátású társadalom irányába történő átalakulást elérni.

Az ebben a tanulmányban felhasznált empirikus anyag elsődleges forrásokból - uniós dokumentumokból, az érdekelt felek állásfoglalásaiból és sajtóközleményekből - áll. Emellett az EU ETS-ről már meglévő kutatásokra támaszkodik (Braun, 2009; Convery, 2009; Skjærseth és Wettstad, 2009; 2008; Steuwer, 2007; Engels 2006; Braun és Santarius, 2005; Watanabe, 2005; Woerdmann, 2004; Damro és Mendez, 2003; Zapfel és Vainio, 2002).

Ez a tanulmány a neo-gramscziánus elmületről szóló résszel kezdődik, amely felvázolja annak alapfogalmait, és meghatározza a későbbiekben használt főbb elemzési eszközöket. Ezt követi annak a cselekvési keretnek a vázlata a maga anyagi és diszkurzív dimenzióival, amelyen belül a kibocsátás-kereskedelelem az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentését szervező politikai megoldássá vált. A cikk második része rekonstruálja a kibocsátás-kereskedelmi koalíció fejlődését, nyomon követve azt az amerikai tudományos gyökerektől az EU ETS megvalósításáig. A cikket a kibocsátás-kereskedelelem hegemon projektjének globális szinten kifejtett átalakító hatásainak leírása zárja.

A neo-gramscziánus elmélet legfontosabb elemei

A neo-gramscziánus megközelítésekben egy szereplő viselkedését vagy egy szereplő elképzeléseit soha nem tekintik teljesen

autonóm. Ezek a szereplők történelmi kontextusába ágyazódnak. A történelmi kontextus az anyagi képességek egy bizonyos eloszlásából és az uralkodó eszmék és diskurzusok egy bizonyos halmazából áll, és "keretet biztosít a cselekvéshez" (Cox, 1981: 135-137). Az e keret által alkotott folyosón belüli cselekvések és eszmék alkotják azt, amit józan észnek, és így ésszerűnek és lehetségesnek tartunk. Amellett, hogy a szereplők strukturális hatásoknak és korlátoknak vannak kitéve - tehát ki vannak téve a strukturális hatalomnak -, maguk is rendelkezhetnek hatalommal, és gyakorolhatják azt másokon. A gramscziánus tudósok számára a hatalom "a beleegyezés és a kényszer kombinációja" (Cox, 1983: 164). Egy

szereplő nem kizárólag erőszakkal uralkodik. Ez a hatalmának csak az egyik dimenziója. A másik dimenzió az a képessége, hogy

"intellektuális és erkölcsi vezető szerepet" (Gramsci, 1971: 182, 269). Ez azt jelenti, hogy képes konszenzust fabrikálni más szereplők között.

A neo-gramscziánus elemzés kiindulópontja általában a termelési rendszer. Ennek konfigurációjától függően különböző "társadalmi erők" jelennek meg és vesznek részt a hegemoniáért folytatott küzdelemben (Cox, 1981: 138).² Egy domináns társadalmi erő - általában a tőkésosztály egyes frakciói - általában hatalmas anyagi képességekkel rendelkezik. Ezen túlmenően képes lehet hozzáférni és befolyást szerezni az olyan kényszerítő állami apparátusok felett, mint a rendőrség vagy a bürokratikus intézmények. Bár ezek a szempontok dominánssá tehetnek egy társadalmi erőt, az csak akkor válhat hegemonná, ha eszméit és projektjeit egyetemesnek és az egész társadalom érdekét szolgálónak tudja beállítani. Csak akkor beszélhetünk ennek az erőnek a hegemoniájáról, ha az alárendelt csoportok és erők kezdenek egyetérteni az uralkodó társadalmi erő által javasolt politikákkal és elképzelésekkel, és azokat az általános érdekeknek tekintik (Gramsci, 1971: 181-182).

Az a színtér, ahol az eszméket és a diskurzusokat (újra)gyártják, és ahol a beleegyezés előállítható, a *civil társadalom*, amely a tudományból, az oktatásból, a művészetből, az egyházból és a médiából áll. Ez teszi "a rivális társadalmi csoportok és eszmék közötti politikai versengés kulcsfontosságú helyszínévé" (Levy és Egan, 2003). A civil társadalomban elfoglalt erős pozíció jelentős befolyást eredményez a társadalmi intézmények felett, és biztosítja a szükséges diszkurzív hatalmat ahhoz, hogy az egyén elképzeléseit közérdekűnek tüntesse fel. A civil társadalom fontos szerepét a gramscziánus elméletben az is hangsúlyozza, hogy az állam részeként fogalmazódik meg: míg a kormányzat a maga intézményeivel és bürokrataival az *integrális államot* alkotja, addig a civil társadalmat kiterjesztett államként definiálják. Ezek a fogalmak teszik a neogramscziánus elméletet igen termékennyé a politikatudományi elemzés számára: a hegemonia fogalma lehetővé teszi, hogy mind az anyagi, mind a diszkurzív szempontokat elemezzük. Az állam gramscziánus felfogása pedig lehetővé teszi számunkra, hogy olyan problémákat értékeljünk, amelyekben kormányzati és nem kormányzati szereplők egyaránt szerepelnek.

A hegemonia jobb megértése és az elemzés gyümölcsözőbb kategóriái érdekében ez a cikk Bieling és Steinhilber (2000) javaslatát követi, akik a hegemonia három különböző rétegét javasolják megkülönböztetni: történelmi blokk, hegemon blokk és hegemon projekt. A *történelmi blokk*³ a strukturális szintre utal. Ez tartalmazza az összes anyagi és diszkurzív elemet, amelyek egy meghatározott termelési mód struktúráját alkotják, a politikai és civil társadalomban ennek megfelelő berendezkedéssel. A *hegemon blokk* a szereplőkre utal. A társadalmi erők közötti konstellációkat és szövetségeket írja le, amelyek valamelyik csoportot hegemonná teszik. Ezt a hatalmi struktúrát ragadja meg, beleértve a diszkurzív konszenzus létrehozásának és az anyagi kompromisszumok elérésének jellegzetes formáit (Bieling, 2005: 181). A hegemon blokk képes közös erkölcsöket és közös kultúrát propagálni, és így fenntartani a kohéziót egy társadalmon vagy történelmi tömbön belül (lásd Cox, 1983: 168). Annak ellenére, hogy a hegemon blokk egy adott ország társadalmán belül keletkezik, megvan a lehetősége arra, hogy nemzetközileg is terjeszkedjen. Ez a helyzet akkor áll fenn, ha egy domináns társadalmi erő más országok domináns erőihez kapcsolódik, hogy eszméit globálisan terjessze. Az alárendeltekkel való kapcsolatuk alapján

2 Míg maga Cox a társadalmi erők kifejezést csak a termelési folyamatban közvetlenül részt vevő csoportokra - a tőke különböző frakcióira vagy a munkásosztály elemeire - használja, én mellett érvelek, hogy hasznos egy tágabb meghatározás használata: ha egy termelési rendszer konkrét fejleményeket okoz, például környezeti problémákat, akkor teljesen logikus azokat a csoportokat és mozgalmakat is társadalmi erőként kezelni, amelyek azért jöttek létre, mert ellenállnak ezeknek a fejleményeknek (például a környezetvédelmi mozgalom).

3 Más neogramsziánus tudósok (lásd például Cox, 1983: 167-169; Gill és Law, 1989: 476) és természetesen maga Gramsci (Gramsci, 1971: 137,168) is csak a történelmi blokk kifejezést használja. Definíciójuk azonban meglehetősen tág, ami analitikailag kevésbé hasznos a konkrét politikai projektek elemzése szempontjából. Egyaránt magában foglalja azt, amit Bieling és Steinhilber történelmi és hegemon blokkként definiál.

csoportok, ezek az egymáshoz kapcsolódó domináns erők transznacionális hegemon blokkot alkotnának. A harmadik elemzési kategória, a *hegemon projekt*, egy társadalmi erő által támogatott konkrét politikai kezdeményezésekre utal, amelyek általában a sürgető társadalmi, gazdasági, politikai vagy ökológiai problémák megoldásaként jelennek meg. Jellegétől függően egy projektnek stabilizáló vagy átalakító hatása lehet egy történelmi vagy hegemon tömbre. Amint egy politikai projektet az egész társadalom az ő érdekének tekint, hegemon projektté válik (Bieling, 2005: 182-183; Bieling és Steinhilber, 2000: 102-108).

Gramsci számára az értelmiségiek kulcsszerepet játszanak egy politikai projekt hegemonikus tételében vagy egy adott osztály érdekeinek egyetemessé tételében. Gramsci kétféle értelmiségit különböztet meg. Gramsci az "elefántcsonttoronyos" tudósokat *hagyományos értelmiségieknek* nevezte. Megközelítése szempontjából azonban fontosabbak azok, akiket ő *organikus értelmiségieknek* nevez. Ezek olyan, egy adott osztályban honos emberek, akik képesek segíteni az osztály identitásának kialakítását. Ők azok, akik képesek kidolgozni egy osztály stratégiáit és előmozdítani annak koncepcióit, és - ha sikerrel járnak. - az egész társadalomban általánossá tegye őket (Gramsci, 1971: 3-23).

Bár a neo-gramscziánus szemszögből nézve a társadalom első látásra stabilnak tűnik, az elmélet számol a változás lehetőségével is. Egy alárendelt vagy ellenhegemon társadalmi erő úgy juthat hatalomra, hogy úgynevezett mozgóháborút folytat.⁴ A civil társadalomban folytatott diszkurzív harc során meg kell nyernie a szíveket és az elméket, és képesnek kell lennie arra, hogy saját eszméit egyetemesnek mutassa be. Ha azonban "a változás lendülete nem a hatalmas helyi gazdasági fejlődésből ered... hanem a nemzetközi fejlemények tükörképe, amelyek ideológiai áramlataikat a perifériára közvetítik" (Cox, 1983: 167), akkor *passzív forradalomra* kerülhet sor. A kormány és a bürokratikus elitnek olyan politikát vezetnek be, amely az uralkodó nemzetközi diskurzushoz kapcsolódik. Ez a politika szakítást jelent a hazai politikai hagyományokkal. És nem a hazai társadalom támogatásával vezetik be. Az alárendelt erők nem feltétlenül ellenzik. Inkább nem vonták be őket a vitába, vagy egyáltalán nem volt hazai vita. Különböző lehetőségek vannak arra, hogy a passzív forradalmak hogyan játszódhatnak le. Ha az új politika kellő támogatását úgy szervezik meg, hogy az alárendelt erők vezetőinek vagy elitjeinek - olyan szereplők, akik egyébként képesek lennének ellenzékét létrehozni - beleegyezését megszerzik, akkor egy olyan folyamattal állunk szemben, amely azonos azzal, amit Gramsci *transformismo* (Gramsci, 1971: 58) nevezett.

A cselekvés történelmi keretei - A karbonkori szabadpiac

A következő szakasz felvázolja azt a cselekvési keretet, amelyen belül a kibocsátás-kereskedelem életképes politikai lehetőségként jelent meg. A társadalmi-gazdasági bázis jellemzőivel és az anyagi képességek elosztására gyakorolt következményeivel kezdjük, majd az eszmei és diszkurzív dimenzió felé fordulunk.

A mai társadalmi-gazdasági alapot alapvetően a fosszilis tüzelőanyagoktól függő és így széndioxid-intenzív gazdaság jellemzi. A leggyakrabban használt tüzelőanyag a kőolaj, amely a mai globális primerenergia-felhasználás 32%-át teszi ki, ezt követi a szén és a tőzeg (27%), valamint a gáz (21%) (IEA, 2010: 6). Ami a közlekedési ágazatot illeti, az energia 99%-a fosszilis tüzelőanyagokból származik (IEA, 2010: 37). Ez a globális fosszilis tüzelőanyag-függőség, amely az ipari forradalom hajnalán alakult ki, számos sajátos megvalósulásban nyilvánult meg a következő területeken

⁴ Ezek a meglehetősen harcias kifejezések abból a tényből erednek, hogy Gramsci elméletének nagy részét a 20. század eleji sikeres orosz és a bukott európai forradalmak elemzéséből dolgozta ki.

a társadalom: az olajra, gázra és szénre való hosszú távú támaszkodás olyan infrastruktúrákat (pl. közlekedési rendszerek és települési minták) és intézményesített folyamatokat hozott létre, amelyek a fosszilis tüzelőanyagokra épülnek és nagymértékben rájuk támaszkodnak. A fosszilis tüzelőanyagok iránti éhség és a kitermelésük, finomításuk és fogyasztásuk során kibocsátott szén-dioxid a globális felmelegedés elsődleges hajtóereje, amely az évente kibocsátott antropogén üvegházhatású gázok 56,6%-át okozza (IPCC, 2007: 36).

A globális gazdaság fosszilis tüzelőanyag-függősége a globális üzleti világ szerkezetében is tükröződik. Évek óta az autógyártók és az olajtársaságok voltak azok.⁵ uralják a legnagyobb globális vállalatok rangsorát (lásd az alábbi táblázatot).

I. táblázat: Autógyártók száma és olaj a világ 20 legnagyobb vállalata között ⁶					
év	autógyár tók	olajtár rsaságok	év	autógyár tók	olajtár rsaságok
1989	5	4	2000	5	5
1990	7	4	2001	5	5
1991	7	4	2002	5	6
1992	7	4	2003	5	6
1993	5	2	2004	5	6
1994	4	2	2005	5	6
1995	5	2	2006	5	7
1996	5	3	2007	5	7
1997	4	3	2008	4	9
1998	6	3	2009	2	8
1999	5	4			

Bevételeik révén ezek a vállalatok a legtöbb nemzet gazdaságát is messze megelőzik. Csak egy példa: 2003-ban, amikor az EU-ban elfogadták a kibocsátáskereskedelmi irányelvet, a BP 285 milliárd dolláros bevételével a világ második legnagyobb vállalata volt. Ezzel Svédország és Ausztria között a 20. legnagyobb gazdaság lett volna (Világbank, 2005). Ilyen nagyságrendű bevétellel a tőke e "széndioxidos" (Paterson és Dalby, 2009) frakciója elegendő pénzeszközzel rendelkezik ahhoz, hogy a kényszerítő hatalom gyakorlására vagy a társadalmi konszenzus megszervezésére költjön.

A globális társadalmi-gazdasági rendszeren belüli anyagi struktúrák kialakulásához kapcsolódik az a 20. század nagy részében széles körben elterjedt meggyőződés, hogy a gazdasági

5 Az autógyártók és az olajtársaságok álláspontja az éghajlatváltozással kapcsolatos kérdésekben a legtöbbször azonos volt. Ez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az eddig gyártott autók szinte kizárólag fosszilis üzemanyaggal működnek. Ezért a fosszilis tüzelőanyagok fogyasztását korlátozó politikai intézkedések az autóipart is érintenék.

6 Ez a táblázat a Fortune magazin által évente közzétett Global 500 alapján készült. A Global 500 a vállalatokat éves bevételük alapján rangsorolja (további részletekért lásd Fortune Magazine, 2010).

a növekedés végső soron az energiafogyasztás növekedésétől függ. Az energiafogyasztás csökkentésére tett minden kísérlet végső soron a gazdasági növekedést nyomná vissza. Ennek következtében a gazdasági növekedés fenntartásának érdeke, amelyet a tőkésosztály minden frakciója képvisel, egybeesik a tőke széndioxidot termelő frakciójának érdekeivel (lásd Newell és Paterson, 1998). Mivel ez üzleti modelljének magját érinti, maga a szén-dioxid-kibocsátó tőkerész is nagymértékben érdekelt a kormányok által hozott enyhítő intézkedések és stratégiák típusában és jellegében. Míg a parancsuralmi és ellenőrzési jogszabályok kevés rugalmasságot hagynak az energiavállalatoknak, és a szén-dioxid-adó csak további költségeket jelent, a kibocsátási egységek kereskedelmi rendszerét a legtöbbjük előnyben részesíti. A kibocsátási jogok bevezetése olyan eszközökhöz juttatja őket, amelyekkel, ha jól gazdálkodnak, további nyereséget termelnek.

Most rátérünk a cselekvési keret eszmei és diszkurzív dimenziójára. Itt a neoliberális népszerűsége és az ökológiai modernizációs diskurzus megjelenése tette lehetővé, hogy a kibocsátás-kereskedelmet végül életképes és potenciálisan a legjobb politikai lehetőségnek tekintsék a kibocsátáscsökkentés megszervezésére. A diskurzust itt úgy értelmezzük, mint "az eszmék, fogalmak és kategorizálások olyan sajátos együttesét, amelyeket egy adott gyakorlatban állítanak elő, reprodukálnak és alakítanak át, és amelyeken keresztül a fizikai és társadalmi valóságok jelentést kapnak". (Hajer, 1995: 44).

A neoliberális diskurzusban a piac - mint szabad piac, a lehető legkevésbé szabályozatlanul - ideális eszköznek tekintik, nemcsak a gazdaság szabályozására, hanem a társadalom legtöbb aspektusának megszervezésére is. Ahol léteznek piacok, ott az államnak tartózkodnia kell minden szükségtelen beavatkozástól (dereguláció), és ki kell vonulnia minden közvetlen szerepvállalásból, tehát privatizálni kell az állami tulajdonú vállalatokat (privatizáció). Azokban az esetekben, ahol a piacot még nem használják a társadalom szervezésére, az államnak segítenie kell az ilyen piacok létrehozását (piacosítás). Ez a folyamat a piac logikáját vezeti be a társadalom adott területeire (Harvey, 2005: 1-4; Larner, 2000).

Térjünk rá az ökológiai modernizációs diskurzusra: A Föld bolygóról az Apollo-missziók során az űrből készített első fényképek és a Római Klub "A növekedés határai" című kiadványa csak két fontos esemény, amelyek alakították a Föld bolygónak mint egy törékeny, válságban lévő rendszernek a felfogását, amely az ember gondoskodását és törődését igényli. Ez az 1960-as és 1970-es években egy új társadalmi erő - a környezetvédelmi mozgalom - felemelkedéséhez vezetett. Annak ellenére, hogy a környezeti változások és a környezetromlás egyre fontosabb kérdéssé vált, az uralkodó környezeti diskurzusban az a felfogás volt jellemző, hogy a *meglévő* politikai, gazdasági és társadalmi intézmények "internalizálhatják a környezetről való gondoskodást" (Hajer, 1995: 25). Az ehhez a diskurzushoz kapcsolódó technikák és gyakorlatok a környezetromlást kiszámíthatóvá és így egyúttal kormányozhatóvá is teszik. A környezetvédelem végül (csak) irányítási kérdéssé válik, és nem igényel radikális változásokat - egy olyan diskurzus, amelyet Hajer ún: "ökológiai modernizáció".

Összefoglalva, egy olyan történelmi cselekvési keretet látunk, amelynek anyagi és intézményi struktúráját nagymértékben alakítja társadalmi-gazdasági alapunk fosszilis tüzelőanyag-függősége. Számos vállalat és cég üzleti tevékenysége a fosszilis tüzelőanyagok elégetésére épül - az autógyártók és az olajvállalatok a világ legerősebb és legbefolyásosabb vállalatai. A környezeti problémák kérdéssé váltak, és egy új társadalmi erő jelent meg. A problémák azonban a meglévő társadalmi berendezkedésen belül kezelhetőnek tűnnek. A szabad piacok tűnnek a legmegfelelőbb eszköznek a társadalomban felmerülő mindenféle probléma megszervezésére. A szereplők koalíciója ezen a rendszeren belül a kibocsátás-kereskedelmet az üvegházhatást okozó gázok csökkentésének legjobb politikai eszközeként pozícionálhatja.

A kibocsátáskereskedelmi projekt eredete

A kibocsátáskereskedelem hegemon projektjének eredete a (neo)liberális akadémiai gondolkodásban rejlik.

A kibocsátás-kereskedelem alapja az úgynevezett Coase-tétel, amelyet Ronald Coase közgazdász "A társadalmi költségek problémája" című művében (1960) fogalmazott meg. Coase a Chicagói Közgazdasági Iskola professzora és a neoliberalis Mont Pelerin Társaság korai tagja volt. Tétele Pigou (1912) adózási megközelítésének kritikája, amely a széndioxid-adó elméleti alapját képezi. Ma a szabadpiac hívei az ő tételét alkalmazzák, hogy az externáliák esetében az adóztatás vagy a parancsuralmi intézkedések ellen érveljenek. 1968-ban John

H. Dales a Coase-tételt a "Land, Water and Ownership" (Föld, víz és tulajdon) című tanulmányában a folyó menti szennyezés problémájának megvitatására használta. W. David Montgomery (1972), egy másik amerikai közgazdász csak néhány évvel később vette át az ötletet az erőművek kibocsátására.

Ezek az elméleti fejlesztések hagyományos értelmiségiek által (a Mont Pelerin Társaságban való tagsága alapján azt lehet állítani, hogy Coase egyszerre volt hagyományos és szerves értelmiségi) a környezeti problémák piacteremtő megoldását vetették fel egy olyan időszakban, amikor egy új társadalmi erő - a környezetvédelmi mozgalom - kezdett kialakulni az Egyesült Államokban, és kialakult az ökológiai modernizációs diskurzus. A következő bekezdések azt mutatják be, hogy az újonnan alapított Környezetvédelmi Ügynökségben (EPA) dolgozni kezdő környezetvédelmi civil szervezetek, tudósok és bürokraták - ennek az új társadalmi erőnek az elemei - hogyan voltak érdekelték a környezetvédelem intézményesített formáiban, és hogyan ragadták meg lassan a kibocsátáskereskedelem és általában az engedélykereskedelem gondolatát.

Az engedélykereskedelmi rendszerei az 1970-es évek vége felé kezdtek megjelenni az Egyesült Államok környezetvédelmi politikájában, amikor az EPA Tervezési és Menedzsment Hivatalán belül fiatal közgazdászok egy csoportja lehetőséget kapott arra, hogy kísérletezzen ezekkel a megközelítésekkel. A Coase, Dales és Montgomery által készített elméleti alapokra építve kidolgozták az összes főbb szabályozási építőelemet - engedélyk, banki ügyletek, buborékképzés (Cook, 1988: 64-85) -, amelyeket a későbbi kereskedelmi rendszerekben, például a kiotói kereskedelmi rendszerben vagy az EU ETS-ben használtak. Az 1980-as évek végéig azonban csak néhány regionális vizes élőhely-kereskedelmi rendszert és egy kis léptékű szövetségi ólomkereskedelmi rendszert vezettek be (Hahn és Hester, 1989: 381-392).

Ez 1988-ban változott meg, amikor kétpárti erőfeszítéssel létrehozták a 88-as projekt nevű bizottságot. A cél az volt, hogy megvitassák a nagyobb léptékű engedélykereskedelmi rendszerek megvalósításának lehetőségeit, és ajánlásokat tegyenek az 1988-as elnökválasztási verseny győztesének. A bizottságban az EPA több akadémikusa és szabályozója mellett néhány vállalat (pl. Chevron és Sun Oil) és számos környezetvédelmi szervezet (pl. Environmental Defense, World Resource Institute, Resources for the Future) is képviseltette magát. A 44 bizottsági tagból hat fővel az Environmental Defense környezetvédelmi civil szervezet és agytröszt rendelkezett messze a legnagyobb küldöttséggel (Stavins 1988, II-VII. o.). A 88-as projekt eredményei alapján az idősebb George Bush kormányzása alatt fogadták el az 1990-es Tiszta Levegő Törvény módosításait. Ezek megeremtették a jogi alapjait a savas eső programnak - egy nagyszabású SO₂ és NO_x kereskedelmi rendszernek, amely 1995-ben kezdte meg működését. A program a kibocsátások csökkenését eredményezte, miközben

a költségek végül az iparág kezdeti becslései alatt maradtak, amit sok kereskedelmet kedvelő az engedélyek kereskedelmének tulajdonított (lásd: "Az engedélyek kereskedelme").

US EPA, 2004).⁷

A neoliberais diskurzusból - a tőkésosztály által támogatott diskurzusból - mélyen gyökerező politikai eszközzel a környezetvédelmi mozgalom sikeresen támasztott követeléseket a kormány és a tőke domináns frakciói felé. Az üvegházhatású gázok kibocsátásával való kereskedelemhez képest azonban az engedélyek kereskedelmével kapcsolatos kérdések csak marginális jelentőségűek voltak. Nem érintették az erős tőkés csoportok üzleti modelljének lényegét.

Miközben a tiszta levegőről szóló törvény módosításai előkészítés alatt álltak, számos amerikai környezetvédelmi nem kormányzati szervezet elkezdett dolgozni a kibocsátás-kereskedelem mint a globális felmelegedés megoldásának népszerűsítésén. Az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásával való nemzetközi kereskedelem esetében az Environmental Defense volt az egyik leghangsúlyosabb támogató. A szervezet vezető közgazdásza, Daniel Dudek, aki tagja volt a Project 88 bizottságnak, már 1991-ben közzétett egy tanulmányt arról, hogy az üvegházhatású gázok kibocsátásával való kereskedelem hogyan segítené a brazil esőerdők védelmét (Dudek és LeBlanc, 1991). Az Environmental Defense mellett a World Resource Institute, a Resources for the Future és a Center for Clean Air Policy (CCAP) három másik amerikai székhelyű környezetvédelmi civil szervezet is fontos szerepet játszott a kibocsátás-kereskedelem előmozdításában az USA-ban és nemzetközi szintre emelésében. Mind a World Resource Institute, mind a Resources for the Future részt vett a 88-as projektben, és az UNFCCC-tárgyalások keretében is aktívan támogatta a kibocsátás-kereskedelmet. Bár a CCAP nem vett részt a 88-as projektben, mégis komolyan részt vett a tiszta levegőről szóló törvény módosításainak és a savas eső programjának elfogadásában. A CCAP nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kibocsátás-kereskedelem nemzetközi szinten is megvalósuljon, és később kiderült, hogy ő volt az egyik főszereplője annak, hogy a kibocsátás-kereskedelem az EU-n belül elinduljon (Braun, 2009: 478-479; Zapfel és Vainio, 2002: 8; Stavins 1988, III-VI. o.).

A kibocsátás-kereskedelmi tömb hegemóniává válik és transznacionalizálódik

Annak ellenére, hogy az első javaslatok (pl. Grubb, 1989; Dudek és LeBlanc, 1991) a következőkre vonatkoztak

nemzetközi kibocsátás-kereskedelmet az 1990-es évek elején, és olyan nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Bizottsága, az OECD és a Nemzetközi Energiaügynökség kutatócsoportokat hoztak létre a kibocsátás-kereskedelem nemzetközi szintű megvalósításának lehetőségeinek feltárására, ez nem vált kérdéssé a nemzetközi éghajlat-változási tárgyalásokon. Az Egyesült Államok kormánya csak 1996 folyamán kezdte integrálni a kibocsátás-kereskedelmet a tárgyalási álláspontjába, és 1997 januárjában egy hivatalos beadvány részévé tette (Matthews és Paterson, 2005: 63; Agrawala, 2002, 46-48).

A tőke különböző frakcióinak az éghajlatváltozással kapcsolatos álláspontja magyarázza, hogy az amerikai kormány miért csak 1996-ban kezdte el a nemzetközi kibocsátás-kereskedelmet. A kilencvenes évek elején és közepén a transznacionális vállalati tőke jelentős része - élén az olaj- és autógyárak szén-dioxid-kibocsátó frakciójával - úgy közelítette meg az éghajlatváltozásról szóló vitát, hogy megkérdőjelezte az antropogén okokra vonatkozó tudományos bizonyítékokat. 1989-ben megalapították a

7 Vannak elemzők, akik bírálják ezt a lelkesedést. Azt állítják, hogy nem világos, hogy a csökkentés pontosan milyen mértékű csökkenés tulajdonítható magának a kereskedelmi rendszernek, és milyen mértékű csökkenés társítható a tiszta levegő törvény más intézkedéseivel. Ezenkívül nem tudni, hogy más intézkedések

hogyan teljesítettek volna költség- vagy időbeli szempontból. További kritika érkezett az éghajlati igazságosság szószólóitól, akik szerint az általános csökkentés ellenére a kibocsátás számos helyen nőtt, és ez elsősorban a szegény és színesbőrű közösségekkel rendelkező területeket érintette (további részletekért lásd Lohmann, 2006).

A "Global Climate Coalition" (GCC), egy lobbicsoport, olyan tudósokat és jelentéseket finanszírozott, amelyek megkérdőjelezték az egyébként széles körben elfogadott elképzelést az ember okozta éghajlatváltozásról. Kezdetben ez a stratégia viszonylag sikeres volt, különösen az Egyesült Államokban, ahol az éghajlati szkeptikusok aránytalanul nagy figyelmet kaptak a médiában (további részletekért lásd McCright és Dunlap, 2003).

1996-ban ez a stratégia, amely a GCC egyes tagjai körében kellemetlenséget okozott (Leggett, 2001), és végül hozzájárult a köztük lévő feszültségekhez, nagyrészt hiteltelenné vált. Ezt követően a GCC taktikát váltott: most már azzal érvelt, hogy annak ellenére, hogy kérdéses, hogy az éghajlatváltozás bekövetkezik-e vagy sem, a következményekkel való foglalkozás gazdaságilag ésszerűbb lenne, mintha a gazdaságra nagyobb strukturális változásokat kellene rákényszeríteni, és az éghajlatváltozás mérséklésével kapcsolatos kérdésekbe kellene befektetni (Levy, 2005: 91-92). Ez a diszkurzív váltás, valamint az NO_x- és SO₂ - kereskedelem első éveinek pozitív megítélése a savas eső program keretében megnyitotta a teret az üvegházhatású gázok kibocsátásával való kereskedés hívei előtt, akik azt állították, hogy a kibocsátás-kereskedelem mégsem olyan rossz lehetőség. Ez a fejlemény lehetővé tette az amerikai kormány számára azt is, hogy a kibocsátás-kereskedelmet beépítse tárgyalási pozíciójába. Az események hatására a GCC-tagok közötti feszültségek fokozódtak, és az amerikai és a transznacionális vállalati tőke nagy részének egységes álláspontja (az éghajlatváltozás megelőzését célzó konkrét intézkedéseket egyenesen elutasító) végül megroppant.

Egyértelmű fordulópontot jelentett a BP döntése a GCC-ből való kilépésről, amely 1996 végén vált nyilvánossá (Leggett, 2001: 252). 1997 májusában a BP vezérigazgatója, Lord Browne volt az első olyan nagy olajvállalat felsővezetői képviselője, aki nyilvánosan elismerte, hogy az éghajlatváltozás komoly probléma, amely a politika és a vállalkozások részéről is cselekvést igényel. A BP a GCC-t elhagyva összefogott a Környezetvédelmi Védelemmel, hogy saját vállalata számára egy kibocsátás-kereskedelmi rendszert dolgozzon ki, amely 1999 és 2002 között működött. Feltételezhető, hogy e lépés háttérében az állt, hogy tapasztalatot szereztek azzal kapcsolatban, amiről úgy gondolták, hogy valószínűleg egy jövőbeli éghajlat-politikai intézkedés lesz. Továbbá a kibocsátás-kereskedelemmel való továbblépés révén esélyük volt arra, hogy elkerüljék, hogy a kibocsátás-csökkentési vita lendülete a szén-dioxid-adók vagy a parancsuralmi és ellenőrzési intézkedések irányába mozduljon el, amelyek nagyobb terhet rónának rájuk (Victor és House, 2006: 2101; Akhurst et al., 2003: 657).

Más nagyvállalatok, például a Shell, a Dupont és a Ford 1997 és 1999 között elhagyták a GCC-t, és a BP-hez hasonlóan a kibocsátás-csökkentési intézkedések felé nyitott álláspontot képviseltek (lásd Levy, 2005: 84-85). 2000-ben a Környezetvédelmi Védelem a BP, a Dupont, a Shell és más vállalatok összefogásával megalapította a Partnerség az Éghajlatvédelmi Akcióért nevű szervezetet. Célja az volt, hogy értékelje a vállalatok szén-dioxid-kezelési stratégiáit - a BP és a Shell esetében a belső kibocsátás-kereskedelmi programokat - és támogassa azokat (Partnership for Climate Action, 2002). Ezek a vállalatok csatlakoztak az 1998-ban alapított Pew Center on Global Climate Change-hez is, amely gyorsan az éghajlatváltozással kapcsolatos vita egyik legbefolyásosabb környezetvédelmi agytrösztjévé vált (lásd még Engels 2006, 336-340). A csökkentések elérése érdekében a kibocsátás-kereskedelmi koncepciókat támogató Pew Center a Pew Charitable Trusts által finanszírozott szervezet, amely a Sun Oil Company (SUNOCO) négy örökösének vagyonkezelői alapjait egyesíti. Az "Üzleti és Környezetvédelmi Vezetői Tanács" keretében a központ több mint 25 Fortune 500 vállalattal működik együtt, amelyek több mint 2,5 billió USD éves bevételt képviselnek.

Az engedélykereskedelem ötletének felkarolása lehetővé tette az amerikai környezetvédelmi

mozgalom számos jelentős szereplőjének, hogy megpróbálja áthidalni a környezet-gazdaság ellentétét, és a tőkésosztály nagy részének potenciális szövetségeseiként pozicionálja magát. Amint azt az előző részben láttuk, sikerrel jártak ezzel a stratégiával, és sikerült elérniük, hogy az Acid

Az 1990-es évek elején elfogadott és végrehajtott esőprogram. Csak néhány évvel később sikerült megismételni a sikert az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásával való kereskedelem tekintetében. Előnyükre vált, hogy a nagy tőkés csoportok viszonylag egységes álláspontja kezdett szétesni, és az olyan szereplők, mint a BP, a Shell, a Dupont, a Ford és mások úgy döntöttek, hogy stratégiát váltanak: a nyílt konfliktus helyett elfogadták a kibocsátás-kereskedelmet - a környezetvédelmi mozgalom egyik legfontosabb követelését -, és ezzel elfogadhatóbbá tették álláspontjukat a társadalom többi része számára, amely egyre inkább aggódott a globális felmelegedés miatt. A transznacionális olajvállalatok közül az európai központú és túlnyomórészt európai felsővezetéssel rendelkező vállalatok, mint a BP és a Shell voltak azok, amelyek elsőként fogadtak el együttműködő és kooptív álláspontot az éghajlatváltozással kapcsolatban. Ennek egyik magyarázata, hogy az európai olajipari vezetőkre lényegesen nagyobb volt a közvélemény nyomása, hogy ne tagadják tovább az éghajlatváltozás létezését, hanem cselekedjenek (Levy és Kolk, 2002: 291- 293).

Az 1990-es évek elejéig meglehetősen kicsi volt az a koalíció vagy blokk, amely a kibocsátás-kereskedelmet mint apolitikai projektet követte, és amely főként az amerikai környezetvédelmi mozgalom elemeiből, néhány neoliberais közgazdászból és néhány bürokratából állt. Az évtized közepe és vége felé azonban jelentősen megnövekedett, és a tőkésosztály egyre több eleme csatlakozott hozzá. A GCC felbomlásával és azzal, hogy atőke még a szén-dioxid-kibocsátó frakciójának jelentős része is úgy döntött, hogy csatlakozik a kibocsátás-kereskedelmi koalícióhoz, azt lehet mondani, hogy a koalíció hegemon blokká vált, és most már képes volt univerzalizálni a követeléseit. Az USA-n belüli hegemonná válás folyamata a blokk transznacionalizálásával járt együtt. Nemzetközi szinten azonban még mindig eltartott néhány évig, amíg a kibocsátás-kereskedelmi projekt is hegemon helyzetbe került.

Amikor az Egyesült Államok 1997 januárjában hivatalosan javasolta a kibocsátás-kereskedelmet, mint az UNFCCC keretében kötendő jövőbeli megállapodás egyik elemét, az egész JUSCANZ rögtön támogatta beadványukat.⁸-csoport (Agrawala és Andresen, 2002: 46-48). A javaslatot azonban a fejlődő országok és az EU részéről óriási szkepticizmus és elutasítás fogadta. Az EU belső vitáiban a parancsuralmi szabályozást és a szén-dioxid-adóra vonatkozó megközelítést vitatta meg lehetséges intézkedésként - amelyet szakpolitikák és intézkedések (PAM) néven vezettek be a nemzetközi tárgyalásokba. Az engedélyezési rendszer létrehozására irányuló intézkedések azonban nem váltak kérdéssé Kiotót megelőzően. A kiotói tárgyalások során az EU képviselői elutasították a kibocsátás-kereskedelmet, azzal érvelve, hogy az a gazdag szennyező államok számára könnyű kiutat biztosítana. Az államok ahelyett, hogy hazai csökkentési erőfeszítéseket tennének, egyszerűen folytathatnák a megszokott módon a kibocsátásuk ellentételezésére szolgáló kibocsátási tanúsítványok megvásárlásával. Emellett attól tartottak, hogy az európai közvélemény a kibocsátás-kereskedelmet a szennyezéshez való jogként fogja fel, és így népszerűtlen lesz (Braun, 2009: 472). Mivel azonban világossá vált, hogy a kibocsátás-kereskedelem és más rugalmas mechanizmusok feltétele lesz, hogy az USA és a JUSCANZ-tagok beleegyezzenek egy kötelező célokat tartalmazó jegyzőkönyvbe, az EU-nak össze kellett szorítania a fogát, és végül beadta a derekát (Christiansen, 2004: 27-28; Oberthür és Ott, 1999: 54-58, 89-90). A Kiotói Jegyzőkönyvről, beleértve a kibocsátás-kereskedelmet, valamint a közös végrehajtási és a tiszta fejlesztési mechanizmusokat, 1997. december 11-én állapodtak meg a kiotói COP 3 konferencián. A mechanizmusok szervezeti részletei azonban még vitára voltak bocsátva. Amikor 2001-ben Marrakechben a COP 7-en megállapodtak, Bush amerikai elnök már bejelentette, hogy az USA nem fogja ratifikálni a Kiotói Jegyzőkönyvet.

8 A JUSCANZ rövidítés Japán, az Egyesült Államok, Svájc, Kanada, Ausztrália, Norvégia és Új-

Zéland országait jelöli.

Mivel az Egyesült Államok, az üvegházhatású gázok kibocsátásával való kereskedelem fő támogatója az UNFCCC-n belül, kilépett a kiotói megállapodásból, az első nyilvánvaló feltételezés az lenne, hogy ez jelentős, ha nem végzetes csapást jelent a kibocsátáskereskedelmi projektekre. Feltételezhető, hogy a fő támogató (USA) távozásával és a fő ellenfél (EU) távozásával megváltozik az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére irányuló általános megközelítés. De mint a következő szakasz mutatja, ennek éppen az ellenkezője történt.

A kibocsátáskereskedelem megvalósítása Európában: passzív forradalom

Európa felé fordulva, az EU ETS végrehajtási folyamatának neo-gramszianus elemzése azt mutatja, hogy a passzív forradalom esetével állunk szemben: a kibocsátáskereskedelmi rendszer létrehozásának ötlete nem az európai belső társadalmi vagy gazdasági fejleményekből fejlődött ki, ahol a környezeti problémák szabályozásának "hagyományos" megközelítése a parancsuralmi megközelítés volt. Az EU adminisztrátorai inkább azt vették át, ami az USA-ban és a nemzetközi szinten hegemón politikai megoldássá vált. A végrehajtási folyamat során az európai közvélemény többsége nem támogatta és nem is ellenezte a kibocsátás-kereskedelmet - egyszerűen csak nem tudott róla.

1998 elején, mindössze néhány héttel a kiotói COP 3 után, a Környezetvédelmi Főigazgatóság munkatársainak nagy része, akik az EU éghajlat-politikáján dolgoztak, és az EU Bizottságát képviselték az UNFCCC tárgyalásokon, ellenezve a kibocsátáskereskedelmet, az EU Bizottságon belül más részlegekhez kerültek. Az EU Bizottság addig az időpontig az üvegházhatású gázok csökkentésének szükségessége érdekében az egész EU-ra kiterjedő szén-dioxid-adó bevezetését támogatta. Miután az 1990-es években többször is megpróbálták ezt elfogadtatni, ez a projekt 1997-ben ismét kudarcot vallott, mivel az EU Tanácsában nem sikerült egyhangú döntést elérni - ami egy ilyen adóintézkedés elfogadásához szükséges volt (Woerdmann, 2004: 270). Egyes megfigyelők az adó elleni lobbizás mértékét "az egyik legvadabbnak" (Skjærseth, 1994: 28) nevezték, amit eddig Brüsszelben tapasztaltak. A főigazgatóságon belül az éghajlatváltozással foglalkozó régi csapatból csak Jos Delbeke és Peter Vis, két közgazdász maradt, akik kitöltötték a vákuumot. Ez nagyobb súlyt adott a kibocsátáskereskedelem támogatóinak a Bizottság belső vitáiban (Delbeke 2006, X-XIV. o.; Watanabe, 2005: 38).

A személyzeti változásokkal kezdődően az EU Bizottsága elkezdte figyelembe venni az európai kereskedelmi rendszert. 1998 januárjában a Környezetvédelmi Főigazgatóság képviselői informálisan találkoztak a főbb európai környezetvédelmi nem kormányzati szervezetek képviselőivel, hogy tájékozódjanak e politika elfogadhatóságáról. Ugyanebben az évben az Európai Parlamenthez intézett "Éghajlatváltozás - Az EU Kiotó utáni stratégiája felé" című közleményében (EU Bizottság, 1998) az EU Bizottság először említette hivatalos dokumentumban egy európai kereskedelmi rendszer lehetőségét. Nagyjából ugyanebben az időben bukkantak fel az első tagállami tervek a nemzeti kereskedelmi rendszerek bevezetésére: az Egyesült Királyság 1999-ben bevezetett egy önkéntes kereskedelmi rendszert UK Emissions Trading Group (UK ETG) néven. Dánia már 1998-ban elfogadott egy kibocsátáskereskedelmi javaslatot villamosenergia-piacára vonatkozóan (lásd Engels 2006: 340; Zapfel és Vainio, 2002: 8; Pedersen, 2000).

1999 májusában a Bizottság bejelentette egy zöld könyv kidolgozását, amelyet 2000 márciusában akartak közzétenni (EU Bizottság, 2000a). Az "Európai Éghajlatváltozási Program" első munkacsoportjaként létrehozott érdekelt felekkel folytatott konzultációs folyamattal együtt ennek az volt a célja, hogy a szükséges feleket tárgyalóasztalhoz ültesse,

és egy elfogadható megállapodásra jusson.

koncepció. Ez lehetővé tette a Bizottság számára az ötletek kidolgozását és tesztelését, és később lehetőséget adott arra, hogy meggyőzze az érdekelt feleket a koncepcióról, és kapacitásépítést végezzen (Braun, 2009: 480).

Egy másik, a végrehajtási folyamatra jelentős befolyással bíró fórum volt az Európai Politikai Tanulmányok Központja (CEPS) által létrehozott és támogatott munkacsoport, amely a Bizottság tagjait, a nem kormányzati szervezeteket és az üzleti élet képviselőit rendszeres ülésekre hívta össze (Steuwer, 2007: 58-59). A CEPS egy olyan agytröszt és lobbizó intézmény, amely szoros kapcsolatokat ápol a vállalati világgal, éves hatmillió eurós költségvetésének nagyjából egyharmadát közvetlenül a 120 tagvállalatától (pl. BP, E.ON., PriceWaterhouseCooper, Vattenfall) kapja (CEPS, 2007: 38-43).

Két szereplőt kell kiemelni, mivel jelentős hatással voltak az EU ETS kialakulására. Az első a BP, amely saját pozitív tapasztalataira hivatkozva erősen lobbizott a kibocsátáskereskedelem mellett (Zapfel és Vainio, 2002: 8). Mike Wriglesworth, a vállalat európai kormányzati ügyekért felelős tisztviselője az Európai Ipari és Munkaadói Szövetség (UNICE) levegőtisztasági, majd később éghajlatváltozási munkacsoportjának elnöke volt, és ebben a funkciójában jelen volt az ECCP érdekelt felek megbeszélésein (ECCP, 2001). Charles Nicholson, a BP vezető tanácsadója a CEPS munkacsoportjának elnöke volt. Mivel az Egyesült Királyság ETG-jének is tagja volt, az Egyesült Királyság ETG-je nevében észrevételeket nyújtott be a Bizottság zöld könyvéhez (EU Bizottság, 2000b). Az Egyesült Királyság ETG titkárságának vezetője akkoriban Margaret Mogford volt, a BP ETS-t felügyelő John Mogford felesége, aki a BP klímavédelmi irányítóbizottságának vezetője volt (Victor és House, 2006: 2105).

A második fontos, a folyamatot jelentősen befolyásoló szereplő a CCAP volt. A központ volt az egyik legkorábbi szereplő, amely lobbizott és konzultált az EU Bizottságával a kibocsátáskereskedelemről. Számos előadást tartott az ECCP I. munkacsoportja előtt, és számos tanulmányt és jelentést írt a Bizottság számára. Az általa a Nemzetközi Jogi és Fejlesztési Alapítvánnyal (FIELD) közösen készített tanulmányt (FIELD, 2000) tekintik a legnagyobb hatásúnak a végrehajtási folyamat további alakulására (Steuwer, 2007: 58). A CCAP-ot és a FIELD-et "nélkülözhetetlennek tartják a Bizottság "kapacitásépítésének" kezdeti szakaszában" (Braun, 2009: 478). Maga a CCAP egészen a közelmúltig azt állította a honlapján, hogy "az ő ajánlásaik képezték végül ennek az irányelvnek az alapját" (CCAP, 2008). A CCAP azonban nem az egyetlen amerikai székhelyű környezetvédelmi nem kormányzati szervezet volt, amellyel az EU Bizottsága kapcsolatba lépett, amikor az EU ETS-re vonatkozó elképzeléseit kidolgozta. A Bizottság emellett az Environmental Defence és a Resources for the Future szervezetekkel is együttműködött (Braun, 2009: 479; Zapfel és Vainio, 2002: 8).

Az 1990-es évek végén a túlnyomórészt amerikai székhelyű kibocsátáskereskedelmi blokknak sikerült az EU-ban is terjeszkednie. Számos csatornán keresztül lobbizva először a Környezetvédelmi Főigazgatóságot és az EU Bizottságát nyerte meg. A szén-dioxid-adóra vonatkozó javaslatok kudarca, a kibocsátáskereskedelemnek az UNFCCC politikájaként való elfogadása, valamint számos szereplő, például a BP és az amerikai székhelyű környezetvédelmi nem kormányzati szervezetek által a kibocsátáskereskedelemmel kapcsolatos pozitív tapasztalatok dicsérete után a Bizottság végül elfogadta a kibocsátáskereskedelmet, mint az éghajlatváltozás mérséklésére irányuló politikát. Neo-gramszianus szemszögből nézve ez egy passzív forradalom volt: az uralkodó állami elit felkapja a külső fejleményeket, és a helyi lakosság aktív támogatása nélkül belföldön kezdi el azokat végrehajtani.

A kiotói tárgyalások és az európai kereskedelmi rendszerről folytatott korai viták során az

európai környezetvédelem többsége meglehetősen kritikusan viszonyult a kibocsátáskereskedelemhez. Lassan azonban bekapcsolódtak a vitába, és végül a kibocsátáskereskedelmi rendszerbe is bevonták őket.

kereskedelmi koalíció. Az olyan eseményeken, mint az ECCP érdekelt felek találkozói, felkérték őket, hogy csatlakozzanak a tárgyalóasztalokhoz, és ismertessék véleményüket. Más alkalmakkor felkérték őket, hogy tanácsadóként vagy projektellenőrként tevékenykedjenek. Ez utóbbira kiváló példa a WWF és az ipar képviselői közötti együttműködés a Gold Standard, a CDM és az önkéntes piac keretében megvalósuló kompenzációs projektek minőségi szabványának kidolgozásában (The Gold Standard, 2010). Ezzel megakadályozták, hogy ezek a civil szervezetek radikális ellenzéki vagy kritikus álláspontot képviseljenek a kérdésben, és növelték a kibocsátás-kereskedelem legitimitását és hitelességét a társadalom többi része számára. A Greenpeace például kezdetben ellenezte a kibocsátás-kereskedelemtől szóló nemzetközi szintű vitát, azzal érvelve, hogy a COP-k egyre inkább "kereskedelmi tárgyalásokká válnak".

- klíma ... [egyre inkább] háttérbe szorul". (Greenpeace, 1998). Mégis, végül nemzetközi, majd európai szinten is támogatta a kereskedelmi mechanizmusokat (lásd például Greenpeace Deutschland, 2004). A kibocsátás-kereskedelemmel szembeni ellenállás a környezetvédelmi nem kormányzati szervezetek részéről 2001-re nagyjából megszűnt. Csak néhány, nagyon kis csoport, pl. a Carbon Trade Watch kritizálta továbbra is a kibocsátás-kereskedelem bevezetését.⁹

Amit itt látunk, az az európai környezetvédelmi mozgalom - egy alárendelt társadalmi erő - elítjének a hegemon blokk általi kooptálása annak érdekében, hogy megakadályozza őket abban, hogy sikeres ellenzéki vagy ellenhegemón mozgalmat szervezzenek a kibocsátás-kereskedelemmel vagy a szén-dioxid-piacokkal szemben. A neo-gramszianus tudósok ezt transzformizmusnak nevezik. Ez az uralkodó osztály egyik lehetséges stratégiája arra, hogy egy passzív forradalom esetén biztosítsa pozícióját és projektjeit.

Ezután (az EU szabványait tekintve) meglehetősen gyors elfogadási folyamat következett, amely mindössze két évig tartott az első hivatalos bizottsági javaslattól az EU ETS-irányelv 2003. október 12-i elfogadásáig az EU Parlamentje és az EU Tanácsa által (EU Bizottság, 2008). Ez az irányelv az első két kereskedési szakaszra (2005-2007, 2008-2012) meghatározta a játékszabályokat, és csak kevés teret hagyott a tagállamoknak a nemzeti kiosztási terveik módosítására. Ez az elfogadási folyamat nagyobb viták nélkül zajlott le - például az EU Parlament plenáris ülésein - az európai kereskedelmi rendszer bevezetésének céljáról és esetleges következményeiről.

Az EU ETS - globális átalakító hatással bíró hegemon projekt

Az EU ETS első kereskedelmi időszaka 2005. január 1-jén kezdődött. Mivel az első kereskedelmi ilyen jellegű és nagyságrendű rendszerről senki sem tudta pontosan, hogy mire számíthat. És eleinte úgy tűnt, hogy a dolgok jól mennek. De 18 hónapon belül világossá vált, hogy két nagy hiba van: a váratlan nyereség és a túlallokáció. Az engedélyek ingyenes kiosztásának és annak köszönhetően, hogy az engedélyeket alternatív költségként beszámíthatták a villamos energia eladási árába, az európai közműszolgáltatók milliárdos váratlan nyereségre tettek szert. És mivel 2006 áprilisának végére világossá vált, hogy sokkal több kibocsátási egységet osztottak ki, mint amennyire szükség volt, az árak a CO₂ több mint 30 euró/tonnáról néhány centre zuhantak. Ez lényegében értéktelenné tette a kibocsátási egységeket, és aláásta a kibocsátás-kereskedelmi rendszer első kereskedelmi szakaszának minden jelentős környezetkormányzó hatását.

⁹ A helyzet 2009 óta némileg változott, amikor a Föld Barátai a globális déli tagozatok belső nyomására ismét kritikus álláspontot helyezkedett, és ellenezte a kibocsátás-kereskedelmet (lásd például

Chan, 2010; Clifton, 2009).

Az EU kibocsátáskereskedelmi rendszerének végrehajtásával kapcsolatos problémák ellenére a hegemon kibocsátáskereskedelmi blokknak sikerült a kibocsátáskereskedelmet globális szinten valóban hegemon, átalakító jellegű projektté tennie. Az, hogy egy olyan jelentős szereplő, mint az EU - amely kezdetben még a megközelítés ellenzője is volt - bevezette a kibocsátás-kereskedelmet, mint az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentését szervező elsődleges eszközt, erős jelzésértékű volt a globális közösség többi része számára.

Az EU kibocsátáskereskedelmi rendszere indulásával a globális szén-dioxid-piac messze legnagyobb részét tette ki, jelenleg a kereskedelmi volumen 83%-át képviseli (Világbank, 2010: 1-2). Mivel az EU ETS több mint 10 000 létesítményt érint Európa-szerte, az EU ETS óriási mértékben megnövelte a keresletet a műszaki, jogi és pénzügyi tanácsadási szolgáltatások, valamint a szén-dioxid-piacot jól ismerő projektellenőrök és hitelesítők iránt. Gyorsan kialakult "a speciális készségek, szakmai karrierek, szervezetek és [...] a szén-dioxid-ipar, mint egy teljesen új szolgáltatási gazdaság sajátos jelensége" (Voß, 2007: 339). Neo-gramszianus szemszögből nézve ennek a szolgáltatóiparnak a fejlődése egy új tőkerészlet konstitúciója. Egy új társadalmi erő, amely a megváltozott termelési rendszer következtében alakult ki. Az 1999-ben alapított Nemzetközi Kibocsátáskereskedelmi Szövetség ennek az iparágaknak a központi szócsove, amely jelentős befolyással bír a nemzetközi klímátárgyalásokra. A "szén-dioxid-piaci szakemberek" (Voß, 2007: 340), az iparág újfajta szakértői, akik ismerik a nyomon követési szabványokat, az alapvonalakat és a projektmódszertanokat, az organikus értelmiség új típusát képviselik. Ők nem csak a saját szakterületük szakértői. Egyre sikeresebbek abban is, hogy általánossá tegyék ennek az új tőkerészletnek az érdeklődését. Az EU politikai döntéshozói követték a globálisan integrált szén-dioxid-piacra vonatkozó felhívásukat, hogy biztosítsák a szükséges likviditást, azáltal, hogy az EU ETS-t összekötötték a kiotói mechanizmusokkal, és megteremtették az eszközöket ahhoz, hogy a jövőben más kibocsátáskereskedelmi rendszerekkel is összekapcsolható legyen.¹⁰ Ugyanebbe a kategóriába tartoznak azok a jelenlegi igények is, amelyek a CDM nyomon követési és jóváhagyási folyamatainak szabványosított alapvonalak alkalmazásával történő racionalizálására irányulnak (lásd például IETA, 2010).

A Kiotói Jegyzőkönyv jövőjével és rugalmas mechanizmusaival kapcsolatos bizonytalanságok ellenére az EU világossá tette, hogy az EU ETS marad. 2009 áprilisában módosította az EU ETS-irányelvet, és a kiotói kötelezettségvállalási időszak (2008-2012) végét követően meghatározta a harmadik kereskedési szakaszt (2013-2020), valamint kiterjesztette a kereskedelmi rendszer hatályát a légi közlekedésre is (lásd: EU Tanács és EU Parlament, 2009). Bár a nemzetközi éghajlat-változási tárgyalások azóta sem jutottak messzire, és még nem teljesen világos, hogy mikor születik megállapodás a Kiotói Jegyzőkönyv utódjáról, illetve hogy az milyen lesz, a szén-dioxid-piac a jövőben világszerte központi eleme lesz az éghajlat-politikai döntéshozatalnak. Az EU ETS bevezetését követően számos országban vezettek be kibocsátáskereskedelmi rendszereket, vagy tervezik ezt a kormányok. A szén-dioxid-piacok egy jövőbeli nemzetközi megállapodásban is fontos szerepet fognak játszani: jelenleg a CDM ágazati szintre történő kiterjesztéséről, illetve a nemzeti szinten elfogadott kibocsátáscsökkentési intézkedések (NAMAS) összekapcsolásáról és a szén-dioxid-kibocsátási egységek előállításáról folynak a tárgyalások. Ez kibővítené a szén-dioxid-piacot és tovább integrálná a fejlődő országokat. A cancúni COP 16 eredményei azt mutatják, hogy továbbra is fennáll a lehetősége annak, hogy az erdőirtásból és erdőpusztulásból származó kibocsátások csökkentését (REDD) integrálják a szén-dioxid-piacba (Lang, 2010). Ezeket a fejleményeket figyelembe véve elmondható, hogy

10 Az eredeti irányelv még nem tartalmazta annak lehetőségét, hogy az EU ETS-t más kereskedelmi rendszerekkel összekapcsolják. Ez a 2004. október 27-én elfogadott "összekapcsolási irányelvvvel" (EU Tanács és EU Parlament, 2004) változott meg, amely a JI- és CDM-projektekből származó projektalapú

tanúsítványokat az EU ETS-en belül használhatóvá tette, és lehetőséget biztosított a rendszer más regionális kereskedelmi rendszerekkel való összekapcsolására (részletesen lásd Lefevere, 2006).

kibocsátás-kereskedelem hegemon politikai projektté vált, amely globális hatókörrel bír. Az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére irányuló intézkedések tekintetében politikai eszközzé vált.

Következtetés

Ez a cikk megmutatta, hogy a neogramsziánus megközelítés hasznos annak elemzésében, hogy az EU miért

kibocsátás-kereskedelmet hajtott végre. Mivel nem feltételezzük, hogy a kibocsátás-kereskedelem szükségszerűen a legjobb politikai eszköz az üvegházhatású gázok csökkentésének megszervezésére, amit számos meglévő tanulmány feltételez, számos olyan szempontra tudunk rávilágítani, amelyeket a kérdés korábbi értékelései során elhanyagoltak.

Ez a cikk felvázolta annak az anyagi és diszkurzív környezetnek - a cselekvési keretnek - a főbb jellemzőit, amelyen belül a kibocsátás-kereskedelem a globális felmelegedés elleni politika lett: olyan világban élünk, amely nagymértékben függ a fosszilis tüzelőanyagoktól, ahol a szén-dioxid-kibocsátó tőkereszesedés óriási hatalommal bír, és ahol a neoliberais piaci megközelítés széles körben, szinte általánosan elfogadott koncepcióvá vált a társadalmi problémák megoldására. Ebben az összefüggésben az Egyesült Államokban kialakult egy koalíció, amely a kibocsátás-kereskedelmet politikai projektként erőltette: először túlnyomórészt az amerikai környezetvédelmi mozgalom, a neoliberais közgazdaságtan és a bürokraták egy részéből állt, de később egyre több tőkés frakciót vonzott be, és ez a koalíció hegemon tömb lett. Egy olyan blokk, amely először a nemzetközi szintre, majd az EU Bizottságának megnyerésével Európára is kiterjedt.

A blokk a kezdetben kritikus európai székhelyű nem kormányzati szervezetek bevonásával megszervezte a kibocsátás-kereskedelem európai bevezetéséhez szükséges támogatást. Mivel ezt a végrehajtási folyamatot a Bizottság a külföldi és nemzetközi fejleményekre reagálva, a szélesebb európai közvélemény aktív támogatásának elnyerése nélkül vitte előre, ez a folyamat a passzív forradalom jellegét hordozza. A támogatás biztosítása az európai környezetvédelmi mozgalom elitjének bevonásával a transzformizmus esete.

A tanulmány továbbá kimutatta, hogy a kibocsátás-kereskedelem hegemon projektté vált, amely globálisan átalakító jellegű. Világszerte a szén-dioxid-piacok váltak az üvegházhatású gázok kibocsátásának mérséklését célzó intézkedések domináns eszközévé. Valószínűtlennek tűnik, hogy egy jövőbeli éghajlatvédelmi rendszer ne tartalmazna kereskedelmi mechanizmusokat.

Bibliográfia

- Agrawala, S. és S. Andresen (2002) "Leaders, pushers and laggards in the making of the climate regime", *Global Environmental Change*, 12(1): 41-51.
- Akhurst, M., J. Morgheim és R. Lewis (2003): "Greenhouse gas emissions trading in BP", *Energy Policy*, 31(7): 657-63.
- Bieling, H.-J. (2005) "Finanzmarktintegration und transnationale Interessensgruppen in der Europäischen Union", in R. Eising & B. Kohler-Koch (szerk.), *Interessenpolitik in Europa*. Baden-Baden: Nomos.
- Bieling, H.-J. és J. Steinhilber (2000) "Hegemoniale Projekte im Prozess der europäischen Integration", in H.-J. Bieling & J. Steinhilber (szerk.), *Die Konfiguration Europas: Dimensionen einer kritischen Integrationstheorie*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Bieling, H.-J. és J. Steinhilber (2002) "Finanzmarktintegration und Corporate Governance in der Europäischen Union", *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 9(1): 39-74.
- Braun, M. (2009) "The evolution of emissions trading in the European Union - The role of policy networks, knowledge and policy entrepreneurs", *Accounting, Organizations and Society*, 34(3-4): 469-87.
- Braun, M. és T. Santarius (2005): "Souveränitás, demokrácia, felelősség - Der Emissionshandel im Mehrebenensystem", *JET-SET: Joint Emissions Trading as a Socio-Ecological Transformation*.
- CCAP (2008) [<http://www.ccap.org/international/eu.htm>].
- CEPS (2007) *Tevékenységi jelentés 2007*. Brüsszel: CEPS.
- Chan M. (2010) [http://www.foe.org/sites/default/files/10WaystoGametheCarbonMarkets_Web.pdf].
- Christiansen, A.C. (2004) "A rugalmassági mechanizmusok szerepe az EU éghajlat-változási stratégiájában: Tanulások és jövőbeli kihívások?", *Nemzetközi környezetvédelmi megállapodások: Politika, jog és közgazdaságtan*, 4: 27-46.
- Christiansen, A.C. és J. Wettestad (2003): "Az EU mint az üvegházhatású gázok kibocsátásaival való kereskedelem éllovasa: hogyan történt és sikerül-e az EU-nak?", *Climate Policy*, 3(1): 3-18.
- Clifton, S.-J. (2009) *Veszélyes rögeszme: A szén-dioxid-kereskedelem elleni bizonyítékok és valódi megoldások az éghajlati válság elkerülése érdekében - Kutatási jelentés*. London: Friends of the Earth England.
- Coase, R. (1960) "The Problem of Social Cost", *Journal of Law and Economics*, 3: 1-44.
- Convery, F.J. (2009) "Origins and Development of the EU ETS", *Environmental Resource Economics*, 43: 391-412.
- Cook, B.J. (1988) *Bureaucratic politics and regulatory reform: the EPA and emissions trading*. New York: Greenwood Sajtó.
- Cox, R.W. (1981) "Társadalmi erők, államok és világrendek: A nemzetközi kapcsolatok elméletén túl", *Millenium: Journal of International Studies*, 10(2): 126-55.
- Cox, R.W. (1983) "Gramsci, Hegemony and International Relations: *Millenium: Journal of International Studies*, 12(2): 162-75.
- Dales, J.H. (1968) "Land, Water and Ownership", *Canadian Journal of Economics*, 1(4): 791-804.
- Damro, C. és P.L. Mendez (2003) "Kibocsátáskereskedelem Kiotóban: Az EU ellenállásától az uniós innovációig", *Environmental Politics*, 12(2): 71-94.
- Delbeke, J. (szerk.) (2006) *EU Energy Law 4. kötet: EU Environmental Law. Az EU üvegházhatású gázok kibocsátáskereskedelmi rendszere*. Leuven: Claeys & Castels.
- Dudek, D. és A. LeBlanc, (1991) *Preserving Brazil's tropical forests through Emissions Trading*. New York: Environmental Defense Fund.
- ECCP (2001) *Európai Éghajlatváltozási Program: Hosszú jelentés*. Brüsszel: EU Bizottság.
- Engels, A. (2006) Piactermelés és transznacionális szabályalkotás: In: M-L Djelic és K Sahlin-Andersson (szerk.), *Transnational Governance: A szabályozás intézményi dinamikája*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erlich N. (2010) "A szén lehet az első számú árucikk: Exchange Chief", [<http://www.cnn.com/id/36782147>].
- EU Bizottság (1998) *COM (98) 353: Éghajlatváltozás - Az EU Kiotó utáni stratégiája felé*. Brüsszel: EU Bizottság.
- EU Bizottság (2000a) *COM (2000) 87: Zöld könyv az üvegházhatást okozó gázok Európai Unió belüli kibocsátás-kereskedelméről*. Brüsszel: EU Bizottság.
- EU Bizottság (2000b) "Zöld könyvben foglaltak: [http://ec.europa.eu/environment/docum/pdf/0087_list.pdf].
- EU Bizottság (2008) *COM(2008) 16 végleges: Javaslat európai parlamenti és tanácsi irányelv a 2003/87/EK irányelvnek az üvegházhatást okozó gázok kibocsátási egységei Közösségen belüli kereskedelmi rendszerének javítása és kiterjesztése érdekében történő módosításáról*. Brüsszel: EU Bizottság.
- EU Tanács és EU Parlament, (2004) *2004/101/EK irányelv az üvegházhatást okozó gázok kibocsátási egységei Közösségen belüli kereskedelmi rendszerének létrehozásáról szóló 2003/87/EK irányelvnek a Kiotói Jegyzőkönyv projektmechanizmusai tekintetében történő módosításáról*. Brüsszel: EU Parlament.
- EU Tanács és az EU Parlament, (2009) *2009/29/EK irányelv (2009. április 23.) a 2003/87/EK irányelvnek az üvegházhatást okozó gázok kibocsátási egységei Közösségen belüli kereskedelmi rendszerének javítása és kiterjesztése érdekében történő módosításáról*. Brüsszel: EU Bizottság.
- FIELD (2000) *Zárójelentés a Környezetvédelmi Főigazgatóságnak: Study on the Legal/Policy Framework Needed for the Establishment of a Community Greenhouse Gas Emissions Trading Regime*. London: FIELD.

- Fortune Magazine (2010) "Global 500", [http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2010/full_list/index.html].
- Gill, S. és D. Law (1989) "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *International Studies Quarterly*, 33(4): 475-99.
- Gramsci, A. (1971) *Válogatás a börtönfüzetekből*. Fordította: Q. Hoare és G. N. Smith. London: Lawrence and Wishart.
- Greenpeace, (1998) "Economics Take Over Climate Talks", *Greenpeace Press Release*, 1998. november 14., Amsterdam: Greenpeace.
- Greenpeace Deutschland (2004) "Umweltanforderungen an Emissionhandel", [http://www.greenpeace.de/themen/klima/klimapolitik/artikel/umweltanforderungen_an_emissionhandel/].
- Grubb, M. (1989) *Az üvegházhatás: Negotiating Targets*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Hahn, R.W. és G.L. Hester (1989) "Piacképes engedélyek: Lessons for Theory and Practice", *Ecology Law Quarterly*, 16: 361-406.
- Hajer, M.A. (1995) *A környezeti diskurzus politikája: Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Clarendon Press.
- Harvey, D. (2005) *A neoliberalizmus rövid története*. Oxford: Oxford University Press.
- Hovi, J., T. Skodvin és S. Andresen (2003) "The persistence of the Kyoto Protocol: why other Annex I countries move on without the United States", *Global Environmental Politics*, 3(4): 1-23.
- IEA (2010) *Key World Energy Statistics 2010*. Párizs: Nemzetközi Energiaügynökség.
- IETA (2010) "Levél az UNFCCC végrehajtó titkárnak: IETA válasza az alapvonalak szabványosításának módozataira és eljárásaira vonatkozó felhívásra", [http://cdm.unfccc.int/about/standardized_baselines/sbase_ieta.pdf].
- IPCC (2007) *Éghajlatváltozás 2007: Összefoglaló jelentés*. Genf: International Governmental Panel on Climate Change.
- Lang C. (2010) "The Cancun agreement on REDD: Four questions and four answers", [<http://www.redd-monitor.org/2010/12/18/the-cancun-agreement-on-redd-four-questions-and-four-answers/>].
- Larner, W. (2000) "Neoliberalizmus: *Studies in Political Economy*, 63: 5-25. Lefevre, J. (2006) "The EU ETS "linking Directive" explained", in J. Delbeke (szerk.), *EU Energy Law Volume 4: EU Energy Law: EU Környezetvédelmi jog. Az EU üvegházhatású gázok kibocsátáskereskedelmi rendszere*. Leuven: Claeys & Castels.
- Leggett, J.K. (2001) *A szénháború: a globális felmelegedés és az olajkorszak vége*. New York: Routledge.
- Levy, D.L. (2005) "Business and the Evolution of the Climate Regime: the Dynamics of Corporate Strategies", in D.L. Levy & P.J. Newell (szerk.), *The Business of Global Environmental Governance*. Cambridge: MIT Press.
- Levy, D.L. és A. Kolk (2002) "Stratégiai válaszok a globális éghajlatváltozásra: *Üzlet és politika*, 4(3): 275-300.
- Levy, D.L. és D. Egan (2003) "A vállalati politikai stratégia neo-gramscziánus megközelítése: Conflict and Accommodation in the Climate Change Negotiations", *Journal of Management Studies*, 40(4): 803-29.
- Levy, D.L. és P. Newell (2002) "Üzleti stratégia és nemzetközi környezetvédelmi kormányzás: Toward a Neo-Gramscian Synthesis", *Global Environmental Politics*, 2(4): 84-101.
- Levy, D.L. és P. Newell, (2005) *The business of global environmental governance*. Cambridge: MIT Press.
- Lohmann, L. (2006) "Carbon Trading: a critical conversation on climate change, privatization and power" (Szén-dioxid-kereskedelem: kritikus beszélgetés az éghajlatváltozásról, privatizációról és hatalomról), *Development. Párbeszéd* (48).
- Matthews, K. és M. Paterson (2005) "Boom or bust? the economic engine behind the drive for climate change policy" (Boom vagy bust? A gazdasági motor az éghajlat-változási politika mögött), *Global Change, Peace & Security*, 17(1): 59-83.
- McCright, A.M. és R.E. Dunlap (2003) "Defeating Kyoto: The Conservative Movement's Impact on U.S. Climate Change Policy", *Social Problems*, 50(3): 348-73.
- Montgomery, W.D. (1972) "Markets in licences and efficient pollution control programs", *Journal of Economic Theory*, 5(3): 395-418.
- Newell, P. és M. Paterson (1998) "A climate for business: global warming, the state and capital", *Review of International Political Economy*, 5(4): 679-703.
- Oberthür, S. és H. Ott, (1999) *A Kiotói Jegyzőkönyv: nemzetközi klímapolitika a 21. században*. New York: Springer.
- Partnership for Climate Action (2002) *Common Elements Among Advanced Greenhouse Gas Management Programs*. Washington, DC: Environmental Defense.
- Paterson, M. és S. Dalby (2009) "Over a Barrel: F. Debrix (szerk.), *Az amerikai bizonytalanság geopolitikája: terror, hatalom és külpolitika*. London: Routledge.
- Pedersen, S.L. (2000) "The Danish CO2 Emissions Trading System", *Review of European Community & International Environmental Law*, 9(3): 223-31.
- Pigou, A.C. (1912) *A jólét közgazdaságtana*. London: London: Macmillan.
- Point Carbon (2008) *Szénpiaci tranzakciók 2020-ban: A pénzügyi vállalatok dominálnak?* Oslo: Point Carbon.
- Scherrer, C. (2007) "Hegemonie: empirisch fassbar?", in A. Merckens & V. Rega Diaz (szerk.), *Mit Gramsci arbeiten: Texte zur politisch-praktischen Aneignung Antonio Gramscis*. Hamburg: Hamburg: Argument.
- Skjærseth, J.B. (1994) "The climate policy of the EC: Too hot to handle?", *Journal of Common Market Studies*, 32(1): 25-46.
- Skjærseth, J.B. és J. Wettstad (2008): *EU kibocsátáskereskedelem: Kezdeményezés, döntéshozatal és végrehajtás*. Aldershot: Ashgate.
- Skjærseth, J.B. és J. Wettstad (2009) "The origin, evolution and consequences of the EU emissions trading system", *Global Environmental Politics*, 9(2): 101-22.
- Stavins, R.N. (szerk.) (1988) 88. projekt: *A piaci erők kihasználása a környezet védelmében - Kezdeményezések az új világpolitika számára*.

- Elnök*. Washington, DC: Wirth és Jon Heinz szenátorok által támogatott közpolitikai tanulmány.
- Steuer, D.S. (2007) *Der Europäische Emissionshandel und die Rolle der Europäischen Kommission*. Reiche, D. szerk. Stuttgart: ibidem.
- The Gold Standard (2010) "A Gold Standardról: <http://www.cdmgoldstandard.org/How-we-got-started.65.0.html>].
- US EPA (2004) *Acid Rain Program 2004 Progress Report*. Washington, DC: US Environmental Protection Agency.
- Victor, D.G. és J.C. House (2006) "BP's emissions trading system", *Energy Policy*, 34(15): 2100-12.
- Voß, J.-P. (2007) "Innovációs folyamatok a kormányzásban: a kibocsátáskereskedelem mint új politikai eszköz fejlődése", *Science and Public Policy*, 34(5): 329-43.
- Watanabe, R. (2005) *Németország tapasztalatai az EU kibocsátáskereskedelmi rendszerének bevezetésével kapcsolatban: Tanulságok Japán számára*.
- Woerdmann, E. (2004) "Path-Dependent Climate Policy: the History and Future of Emissions Trading in Europe", *European Environment*, 24: 261-75.
- Világbank (2005) *World Development Indicators Database: Teljes GDP 2003*. Washington, DC: Világbank.
- Világbank (2010) *A szén-dioxid-piac helyzete és tendenciái 2010*. Kossoy, A. és Ambrosi, P. szerk. Washington, DC: Világbank.
- Zapfel, P. és M. Vainio, (2002) *Pathways to European Greenhouse Gas Emissions Trading History and Misconceptions*. Trieszt: Eni Enrico Mattei.